

הרוח הממלכתית:

סוגיית הוספת ערך הממלכתיות כאחד מערכי היסוד ברוח צה"ל

לאחרונה החליט הצבא להוסיף ערך יסוד רביעי - הממלכתיות. לעניות דעתנו הוספה זו הייתה טעות, אולם משעה שנפל הפור ראוי שנשאל את עצמנו איך יש לפרש את הערך הלכה למעשה. הערכים המנויים במסמך רוח צה"ל ובמסמכים דומים מנוסחים באופן כללי, ואינם יכולים לכלול עקרונות שינחו כיצד בדיוק יש לפרשם במציאות. זהו סוד כוחם אבל גם חולשתם

עקרונות הממלכתיות בצה"ל

1. פועל מתוך שיקולי הביטחון בלבד
2. פועל ע"פ חוקי צה"ל ופקודות מפקדיו בלבד
3. מגן על כלל אזרחי המדינה נוהג כלפיהם בכבוד ובאופן יצוגי
4. משרתיו אינם נוקטים עמדה פוליטית או בנושאים חברתיים שנויים במחלוקת
5. נוקט עמדות הקשורות ליעודו, ומחזקות את תפקודו ערכיו ולכידותו
6. נותן מקום לזהות האישית של חייליו אך ערכי וחוקי הצבא גוברים
7. כל זרוע מחוייבת בראש ובראשונה להצלחת צה"ל כולו

הרמטכ"ל בנאום על ערך הממלכתיות. לאחר ששבה ונדונה ההצעה ונערכו הנוסחים המוצעים לערך הממלכתיות, בחודש יולי 2022 הודיע הרמטכ"ל רא"ל אביב כוכבי על הוספת הערך למסמך המכונן. צילום מסך: דו"ץ

רצון לקדם עמדה אישית-פוליטית או חברתית], תוך אחריות מתמדת לאפשר שירות משותף של מגוון המשרתים בו".² לאחר ששבה ונדונה ההצעה ונערכו הנוסחים המוצעים לערך הממלכתיות, בחודש יולי 2022 הודיע הרמטכ"ל רא"ל אביב כוכבי על הוספת הערך למסמך המכונן על פי נוסח זה: "צה"ל הוא צבא העם, צבא ממלכתי, הנתון למרות החוק והממשלה. חיילי צה"ל יפעלו כשרק המשימה, ערכי צה"ל וביטחון המדינה ראשונים לנגד עיניהם, ויעשו זאת ביושרה,

בפברואר 2019 דווח בתקשורת כי בכוונת צה"ל להוסיף לקוד האתי המכונה "רוח צה"ל" ערך יסוד שייקרא "ממלכתיות".¹ על פי הדיווח, קצין החינוך הראשי דאז תא"ל צביקה פייראיון הציג כמה נוסחים אפשריים לערך המוצע, וההצעה הונחה על שולחן הרמטכ"ל. אחד הנוסחים שהוצע היה: "צה"ל הוא צבא עם ממלכתי, חיילי צה"ל ומפקדיו כפופים למדינת ישראל, לחוקיה ולשלטונותיה המוסמכים. יפעלו ביושרה ובייצוגיות למימוש ייעודו על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו [ולא מתוך

פרופ' דני סטטמן, החוג לפילוסופיה
אוניברסיטת חיפה, המכון הישראלי
לדמוקרטיה

ד"ר עידית שפרן גיטלמן, המכון הישראלי
לדמוקרטיה, אוניברסיטת רייכמן

ב-2021 בקרב לוחמים למעלה מ-90% מהנשאלים העידו שנתקלו במסמך רוח צה"ל במהלך שירותם הצבאי, וכ-81% העידו שאף עברו על המסמך הדרכה מסודרת. אף שרוח צה"ל נעדר תוקף משפטי מחייב, הוא נתפס בצבא כ"תעודת הזהות הערכית" של צה"ל, ומשמש לעיתים כלי לפרשנות בבתי הדין הצבאיים.

הדין על הוספת ערך יסוד "ממלכתיות"

בעקבות הדיווח על הכוונה להוסיף לרוח צה"ל ערך יסוד הנושא את הכותרת "ממלכתיות", התעורר דיון על הצורך בשינוי. בעוד הכול מסכימים כי על הצבא להתנהג באופן ממלכתי, הדעות ביחס להצעה לכלול ערך כזה בקוד האתי היו חלוקות.⁶ עיקר הוויכוח נסוב ביחס לשתי נקודות.

על פי כשר, ההחלטה על ניסוח הקוד נועדה לעגן זהות ערכית מגובשת ולא קמה על רקע ביקורת ביחס להתנהלות ערכית בעייתית. עם אישורו של הקוד הוסכם כי כעבור כמה שנים אפשר יהיה לבחון את המסמך לנוכח הטמעתו

הנקודה הראשונה נגעה לעצם פתיחת מסמך מכונן לשינויים. על המחיר האפשרי הגלום בהכנסת שינויים כאלה עמדו בין היתר הפרופסורים אבי שגיא ודני סטטמן, שהיו חברים בצוות שניסח מחדש את הקוד האתי ב-2001. טענתם הייתה כי כוחו של מסמך מסוג קוד אתי טמון ביציבותו, ומעמדו כתעודת זהות ערכית מחייב נקיטת זהירות רבה ביחס לשינויים שמבקשים לערוך בו. לכן לעדכון מסוג זה יש מקום רק במקרים חריגים, כאשר מתקיים אחד משני התנאים הללו: הקוד הקיים לא מספק מענה לבעיה שהתעוררה כתוצאה ממצאות חדשה; יש בקוד הקיים לקונה שבעטייה הוא אינו מכסה היבט חשוב שראוי לכסות אותו. לטענתם שום תנאי לא מתקיים במקרה הנדון. כך למשל סטטמן טען שמהותו של הערך המוצע מעוגנת כבר בערכים המנויים בקוד: "ההקדמה למסמך פותחת באמירה חד-משמעית שצה"ל 'פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי ולחוקי המדינה'; ובערך 'שליחות' נקבע שעל החייל לראות את עצמו 'נציג של צה"ל הפועל מתוקף ובמסגרת הסמכויות שניתנו לו על פי פקודות הצבא'. גם מן הערכים 'משמעת' ו'מקצועיות' עולה עמדה דומה. אין אפוא שום לקונה שצריך כביכול להשלים".⁷ טענה דומה השמיע גם נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה יוחנן פלסנר: "גם הסכמה על תוכנו הערכי של המונח אינה

בענייניות ובייצוגיות".³

עוד ציינו בצה"ל: "במהלך השנה האחרונה בוצעה עבודת מטה ארוכה ויסודית בפורומים השונים, הן בפורומים מקצועיים והן בפורום המטה הכללי, במסגרתה עודכן מסמך הערכים המשמש כתעודת הזהות הערכית של צה"ל והבסיס הנורמטיבי לפעולותיו. על פי הנחיית ראש המטה הכללי, רב-אלוף אביב כוכבי הובלה עבודת המטה על-ידי ראש אגף כוח האדם, אלוף יניב עשור ובתום דיוני פורום מטכ"ל אושרה על-ידי הרמטכ"ל".⁴

במאמר זה נבקש לטעון כי מלכתחילה לא היה מקום להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך רוח צה"ל, בין השאר משום שהתוכן שניצוק לתוכו כבר מצוי בערכים האחרים המנויים במסמך. אולם משעה שהתקבלה ההחלטה על הוספת הערך למסמך רוח צה"ל ראוי לשים לב, בתהליך ההטמעה שלו, לשלוש נקודות עיקריות.

על רוח צה"ל - הקוד האתי

ב-1994 הקים צה"ל ועדה בראשות מפקד אכ"א אלוף יורם יאיר ובהשתתפות הפילוסוף פרופ' אסא כשר, אשר שימש יו"ר הוועדה, כדי שתנסח קוד אתי בעבור החיילים והמפקדים בצבא. על פי כשר, ההחלטה על ניסוח הקוד נועדה לעגן זהות ערכית מגובשת ולא קמה על רקע ביקורת ביחס להתנהלות ערכית בעייתית. עם אישורו של הקוד הוסכם כי כעבור כמה שנים אפשר יהיה לבחון את המסמך לנוכח הטמעתו. כחמש שנים לאחר אישור הנוסח הראשון של הקוד האתי החל תהליך עדכנו. בשנת 2000 עודכן המסמך לאחר שקצין החינוך הראשי דאז תא"ל אלעזר שטרן החליט להכניס בו שינויים ומינה לשם כך ועדה שבה היו חברים מומחים לפילוסופיה של המוסר וקצינים בכירים ובהם אלוף ישי בר. הוועדה החליטה על כמה שינויים בניסוח, ובהן ההוספה של שלושה "ערכי יסוד":

1. הגנת המדינה, אזרחיה ותושביה.
2. אהבת המולדת ונאמנות למדינה.
3. כבוד האדם.

כמו כן על שלושת המקורות המוזכרים בקוד המקורי כמקורות מהם יונק רוח צה"ל נוסף מקור רביעי, ערכי מוסר אוניברסליים.⁵ אלה המקורות על פי נוסח הקוד המעודכן:

- מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו כצבא ההגנה לישראל.
 - מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיים, חוקיה ומוסדותיה.
 - מסורת העם היהודי לדורותיו.
 - ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו. הקוד אושר במטכ"ל וקיבל את השם מסמך "רוח צה"ל".
- בסקר שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה בחודש אוקטובר

שופטי בית הדין הצבאי בבית הנשיא, אפריל 2018. אף שרוח צה"ל נעדר תוקף משפטי מחייב, הוא נתפס בצבא כ"תעודת הזהות הערכית" של צה"ל, ומשמש לעיתים כלי לפרשנות בבתי הדין הצבאיים. צילום: ויקיפדיה

ערך הממלכתיות, לשיטתו, יכול לשמש מצפן מסוג זה.¹⁰ הנקודה השנייה שבה נחלקו הדעות עסקה במשמעות המעורפלת של המושג ממלכתיות, בפרשנויות השונות המיוחסות לו ובהשלכות של הכנסת מושג עמום שכזה למסמך יסוד. עובדה ידועה היא כי המילה "ממלכתיות" מוכרת בשפה העברית בלבד והיא קשה מאוד לתרגום. אף כי למושג ניתנו במהלך השנים פירושים שונים, מקובל להבחין בין שתי תפיסות מרכזיות שלו. הממלכתיות המיוחסת לתפיסה הברגוריונית, שהגיעה כמענה לצורך במכנה משותף ושמה במרכזה את הטוב הכללי.¹¹ בהקשרים צבאיים היא מדגישה את כפיפות הדרג הצבאי לדרג המדיני. לעומתה, הממלכתיות מבית מדרשה של ישיבת מרכז הרב, אשר בבסיסה עומדת תפיסה תאולוגית, מטפיזית, הרואה במדינה ביטוי לתהליך גאולי של עם ישראל בארצו. במרוצת השנים הועמסו על המושג נרטיבים נוספים, ולעיתים הפכו אותו לנייר לקמוס לנאמנות למדינה. במסגרת תהליך זה התערבב מושג הממלכתיות עם מושגים כמו ציונות או אפילו יהדות באופן כזה שמי שנתפס כחורג מהקונצנוס הואשם גם בחוסר ממלכתיות. ערפול זה ממלא תפקיד מרכזי בויכוח על אודות ההצעה לכלול את הערך השנוי במחלוקת בליבו של רוח צה"ל. אל מול התפיסה לפיה קשה לדמיין ערך ראוי יותר לצבא מערך הממלכתיות, היו שטענו כי קיים חשש שעמימות זו תגרור פרשנויות מזיקות ותייצר חשד כי מאחורי המהלך עומדת אג'נדה פוליטית-אידיאולוגית, מה שיביא להפחתת האמון במסמך בקרב חיילים ובקרב הציבור הרחב. בסופו של דבר לא רק שהערך ממלכתיות נכנס למסמך רוח צה"ל, הוא אף נכנס כערך יסוד, בצד הגנת המדינה, אהבת המולדת וכבוד האדם.

מצדיקה כשהיא לעצמה את הכללתו במסמך הזהות של צה"ל. בוודאי כאשר הדבר כרוך בעריכתו המחודשת של קוד אתי שכבר הוטמע בקרב חייליו [...] כדי שמסמך יהיה מסמך מכונן, יש להימנע ככל האפשר מפתחות ומעדכנו. יתרה מזו, על אף המחלוקות והשסעים בחברה הישראלית דומה שעד כה הצליח צה"ל לשמור על מרחב ממלכתי ונעדר סקטוריות גם בלי הכללתו של ערך הממלכתיות במסמך.

מנגד, היו שטענו כי הצורך בהוספת הערך מצדיק את פתיחתו של המסמך. כשר טען שיש חשיבות עליונה בהטעמת שלושה עקרונות אשר מכוננים יחדיו את ערך הממלכתיות:

1. העדפת טובת הכלל על פני טובתם של היחידים.
2. אי-נקיטת עמדות פוליטיות או השקפות בנושאים השנויים במחלוקת אזרחית-מפלגתית.
3. יצירת תנאים המאפשרים לכל חייל וחיילת שירות בעל ערך שאינו פוגע בזוהרתם האישית.

עוד הוא ציין כי ערך זה מופיע בקודים האתיים של ארגונים ביטחוניים אחרים, ובהם השב"כ¹² והמשטרה¹³, ואין להחריג את צה"ל מארגונים אלה. כאשר לעצם פתיחת המסמך טען כשר: "הוספת ערך למסמך 'רוח צה"ל' מחייבת תהליך סדור, מקצועי, מקיף ואחראי. תהליך הכינון של המסמך הראשון 'רוח צה"ל': ערכים וכללי יסוד' היה כזה ולא קשה לבצע תהליך דומה בערך ממלכתיות".

גם החוקר נרי הורביץ שותף לעמדתו של כשר, וסבור כי כתוצאה מהתפתחות מגמות נאו-ליברליות ושיח של פוליטיקת זהויות, התהווה צורך מיוחד המצדיק את עריכתו המחודשת של המסמך. לדעתו, מודל צבא העם והאתגרים בחברה הישראלית דורשים קריטריון לקבלת החלטות שישמש מצפן.

ממלכתיות הלכה למעשה

דומה שהמסר החינוכי העיקרי שצריך לנסות להטמיע באמצעות מושג הממלכתיות הוא שראוי לחיילים, ובעיקר למפקדים, להפריד בין משימותיהם הצבאיות להשתייכות המגזרית שלהם, כל זמן שהם בצבא. יש לכך היבט אידיאולוגי והיבט חברתי.

ההיבט האידיאולוגי הוא שחיילים צריכים "לשכוח" את המחויבות האידיאולוגית שלהם כאשר הם מקבלים פקודות ומבצעים משימות. קצין יכול להתנגד למפעל ההתנחלויות אבל אם הוא מקבל פקודה לאבטח התנחלויות או לסייע לה באופנים שהוא מתנגד להם, עליו לציית ולמלא את המשימה על הצד הטוב ביותר. כקצין עליו להיות נאמן להחלטות של המדינה, כפי שאלה היתרגמו לפקודות מבצע עבירו. הטמעת ערך הממלכתיות אמורה להביא את החיילים והקצינים להפנים את ההכרה שהם לא נמצאים בצבא כאנשים פרטיים, שיש להם תפיסות אידיאולוגיות או פוליטיות השונות לעיתים מזו של המדינה, אלא כנציגי המדינה. ממלכתיות מחייבת שמפקדים לא ישתמשו במעמדם ולא ינצלו את תפקידם כדי לקדם תפיסות שנויות במחלוקת, למשל בעד או נגד מפעל ההתנחלויות.

ההיבט החברתי הוא שחיילים אינם צריכים לראות עצמם כנציגי של ציבור כלשהו במדינה, שהם כביכול מחויבים לו. חיילים קיבוצניקים אינם נציגי הקיבוץ בצבא, ולא הקיבוץ הוא זה ששלח אותם לשרת. הם אזרחים, כמו כל חייל אחר. לכן התנועה הקיבוצית אינה צד בשאלה אם לקדם קצין מסוים, וקצינים יוצאי קיבוץ אינם צריכים לתת יחס מיוחד, למשל בקבלה ליחידות מיוחדות, לחבריהם מהתנועה הקיבוצית. כך גם בנוגע לחיילים וקצינים דתיים. כפי שהוסבר במקום אחר: "מפקדים דתיים אמורים לראות בעצמם שליחים של הציבור כולו, שפועלים למען טובת הצבא והמדינה, ולא שליחים של המגזר שבאו ממנו, שיש להם כביכול חובה מיוחדת לדאוג לאינטרסים שלו. אם במגזר הדתי אומרים על קצין בכיר מסוים שהוא "משלנו" או מנסים להפעיל לחצים פוליטיים ואחרים כדי לקדם אותו, יש לו סיבה לדאגה; דאגה שמא הוא נתפס בקרב חבריו, פקודיו או מפקדיו כקצין סקטוריאלי, ודאגה גדולה עוד יותר שמא - גם אם שלא בודעין - הוא אכן כזה".¹² עבור חייל, להיות ממלכתי פירושו בראש ובראשונה לראות את עצמו כמשרת הציבור; לא כמקדם אידיאולוגיה שהוא מאמין בה ולא כדואג לאינטרסים של הקבוצה החברתית שהוא מזדהה עמה. תפיסות אלה עלולות להוביל לפרשנויות שגויות של הערך ממלכתיות:

- בשל הצורך להפריד את המחויבות האידיאולוגית של החיילים ממשימותיהם, חיילים בתפקיד עלולים לחשוב שעליהם להדחיק את העולם הערכי שלהם ולראות עצמם כמין ברגים במערכת הממלאים אחר כל הוראה בלא ביקורת. פרשנות זו היא סכנה שיש להתריע נגדה. לפי ערך הממלכתיות, כל עוד אין מדובר בפקודות בלתי חוקיות בעליל, על החיילים לבצע את המוטל עליהם בלי לקדם באופן מפורש או נסתר את אמונתם הפוליטית אידיאולוגית ובלא לפעול במישרין או בעקיפין לטובת המגזר החברתי שממנו הם באים. על הקצין הימני להגן על מפגנים מהשמאל, גם אם הוא מתנגד להם, ועל הקצין השמאלני לאבטח אירוע להקמת התנחלויות

חדשה. עם זאת איש אינו מצפה מהם לוותר על הערכים המוסריים שלהם בשעה שהם בצבא. אדרבה, בדיונים מקצועיים מעודדים אותם להעלות דאגות מוסריות, למשל יחס לאזרחי האויב, הפליית חיילות או ביטחונם של המתיישבים ביהודה ושומרון.

- ערך הממלכתיות עלול להתפרש כמחייב להתחשב בתפיסה של מרבית הציבור, האמיתית או המדומה, על חשבון התחשבות מספקת באינטרסים של המיעוט או תוך פגיעה בזכויות של חלק מהחיילים. דוגמאות לכך הם צרכים דתיים ושוויון מגדרי. הסתמכות לא מוצדקת על ממלכתיות יכולה לפגוע למשל בצורכיהם של חיילים דתיים או בנורמות של שוויון מגדרי. אולם צבא ממלכתי אינו מצפה מחייליו לוותר על העקרונות הדתיים שהם מחויבים אליהם, או מונע יחס שוויוני כלפי חיילות, גם כאשר השניים הנדרשים בצבא לטובת מיעוט אינם משביעים את רצון הכלל.
- חובת הממלכתיות עלולה להתפרש כמעודדת צייתנות עדר בקרב חיילים וקצינים. אף שיש משהו פסול ובלתי ממלכתי בכך שהללו ישמיעו ביקורת נגד הצבא מחוץ לכותלי, למשל בראיונות לאמצעי התקשורת, יש לפרש את חובת הממלכתיות כאן באופן מושכל ומתוך התחשבות בנסיבות. לעיתים הדרך להעלות את המודעות בצבא לתופעות בעייתיות היא באמצעות הצפתן, בזהירות המתבקשת, ברשות הרבים.

לדעתנו, בחינת מכלול השיקולים בהוספת הערך ממלכתיות למסמך רוח צה"ל הייתה צריכה להטות את הכף נגד הכללתו במסמך.¹³ אולם משעה שנוסף הערך למסמך היסוד, יש לוודא שהטמעתו תיעשה בזהירות המתבקשת, המביאה בחשבון את הסכנות שעליהן ביקשנו להצביע במאמר זה. על המפקדים לוודא כי הפרשנות הניתנת לערך איננה לוקה בכשלים אותם הארנו ואיננה חורגת מהמשמעות הראויה לו.

סיכום

במשך 20 שנים חונכו רבבות חיילים וקצינים לאורו של מסמך רוח צה"ל, שכלל שלושה ערכי יסוד - הגנת המדינה, אהבת המולדת וכבוד האדם - בצד עשרה ערכים רגילים. לאחר דיונים והתייעצויות, החליט לאחרונה הצבא להוסיף ערך יסוד רביעי - הממלכתיות. לעניות דעתנו הוספה זו הייתה טעות, אולם משעה שנפל הפור ראוי שנשאל את עצמנו איך יש לפרש את הערך הלכה למעשה. לדעתנו יש לפרשו בראש ובראשונה כמתנגד לגישות מגזריות, בין כאלה המונעות מאידיאולוגיה או כאלה המונעות מהשתייכות חברתית. להיות ממלכתי פירושו להפריד בין כל ההשתייכויות הפרטיקולריות הללו ובין המשימות הצבאיות ולדבוק בחוקי הצבא ובמדיניות שהצבא מקדם כגוף לגיטימי של המדינה.

מטבע הדברים הערכים המנויים במסמך רוח צה"ל ובמסמכים דומים מנוסחים באופן כללי, ואינם יכולים לכלול עקרונות שינחו כיצד בדיוק יש לפרשם במציאות. זהו סוד כוחם אבל גם חולשתם. חזקה על צה"ל ועל מפקדיו שישכילו לפרש את ערך הממלכתיות בצורה הנכונה, שתתלכד עם שאר הערכים במסמך ותתרום לחיזוק האתיקה של הצבא.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

